24/04/2020

Ο κορωνοϊός και η απαγόρευση προσέλευσης σε χώρους λατρείας

/ Γνώμες

Λαμβανομένης υπόψη της πανδημίας του κορωνοϊού, το Υπουργείο Υγείας έκδωσε αριθμό διαταγμάτων δυνάμει του Περί Λοιμοκαθάρσεως Νόμου Κεφ. 260. Με την ΚΔΠ 117/2020, απαγορεύτηκε μεταξύ άλλων η προσέλευση πολιτών σε χώρους λατρείας. Στους χώρους λατρείας περιλαμβάνονται ασφαλώς και οι εκκλησίες της Εκκλησίας της Κύπρου. Δεδομένης της διαχρονικής βαθειάς θρησκευτικότητας των Ελληνοκυπρίων ιδιαίτερα σε σχέση με τις μεγάλες εορτές (βλέπε παραδείγματος χάριν την περίοδο της μεγάλης τεσσαρακοστής, της Αγίας Εβδομάδας, το Πάσχα και την διακαινήσιμο εβδομάδα που ακολουθεί, αλλά και το συχνό εκκλησιασμό πολλών πιστών κάθε Κυριακή και σε μεγάλες εορτές), καθώς και τα συνυφασμένα με τις εορτές ήθη και έθιμα και παραδόσεις του λαού μας, η προαναφερόμενη διάταξη της ΚΔΠ προκάλεσε ιδιαίτερη απογοήτευση και δυσφορία σε πολύ μεγάλο μέρος του πληθυσμού.

Στο άρθρο αυτό δεν θα ασχοληθούμε με τις πνευματικές, ψυχικές και κοινωνικές συνέπειες του μέτρου αυτού αλλά με την νομιμότητα του, λαμβάνοντας ιδιαίτερα υπόψη ότι για τους χώρους λατρείας υπήρξε απόλυτη απαγόρευση προσέλευσης σε αντίθεση με άλλους χώρους όπου επιτράπηκε η προσέλευση με κάποια περιοριστικά μέτρα.

(α) Το άρθρο 13 του Συντάγματος διασφαλίζει μεταξύ άλλων το δικαίωμα ελευθέρας μετακινήσεως στο έδαφος της Δημοκρατίας το οποίο δύναται να υπόκειται σε περιορισμούς μεταξύ άλλων για σκοπούς της δημόσιας υγείας.

(β) Το άρθρο 18 του Συντάγματος διασφαλίζει μεταξύ άλλων: **(i)** το δικαίωμα ελευθερίας σκέψεως, συνειδήσεως και θρησκείας (εδάφιο 1) **(ii)** την μη δυνατότητα δυσμενούς διάκρισης εις βάρος οποιασδήποτε θρησκείας (εδάφιο 3) **(iii)** την ελευθερία και δικαίωμα εκάστου να *«πρεσβεύη την πίστιν αυτού και να εκδηλώνη την θρησκείαν ή τας θρησκευτικάς αυτού πεποιθήσεις διά της λατρείας, διδασκαλίας, ασκήσεως ή τηρήσεως των τύπων είτε ατομικώς είτε συλλογικώς κατ' ιδίαν ή δημοσία και να μεταβάλλη την θρησκείαν ή τας θρησκευτικάς πεποιθήσεις αυτού»*

(γ) Το εδάφιο 6 του άρθρου 18, προνοεί ότι *«Η ελευθερία εκδηλώσεως της θρησκείας ή της θρησκευτικής πεποιθήσεως υπόκειται μόνον εις τους υπό του νόμου προδιαγεγραμμένους περιορισμούς τους αναγκαίους προς το συμφέρον της ασφαλείας της Δημοκρατίας ή της συνταγματικής τάξεως ή της δημοσίας ασφαλείας ή της δημοσίας τάξεως ή της δημοσίας υγιείας ή των δημοσίων ηθών ή της προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών των υπό του Συντάγματος ηγγυημένων εις παν πρόσωπον.»*

Για χάριν συζήτησης και μόνο θα αποδεχθούμε ότι εκ πρώτης όψεως **κάποιος περιορισμός** στην προσέλευση σε χώρους λατρείας δεν θα προσέκρουε στα άρθρα 13 και 18 του Συντάγματος, εφόσον στην προκειμένη περίπτωση ο περιορισμός αφορά θέμα *δημόσιας υγείας*

Η ΚΔΠ 117/2020 όμως, προέβλεψε για καθολικό περιορισμό από τους χώρους λατρείας. **Ήταν ή είναι αυτό νόμιμο;**

(α) Ως γνωστό η κάθε πρόνοια ή αρχή δικαίου, δεν πρέπει να εξετάζεται μεμονωμένα, αλλά λαμβάνοντας υπόψη όλο το σχετικό νομοθετικό πλαίσιο καθώς και τις περιστάσεις που περιβάλλουν το υπό εξέταση ζήτημα.

(β) Ως προς το νομοθετικό πλαίσιο, θα μας απασχολήσουν τα ακόλουθα:

(i) Το άρθρο 18(3) του Συντάγματος ως προς την μη δυνατότητα δυσμενούς διάκρισης εις βάρος οποιασδήποτε θρησκείας (βλέπε πιο πάνω).

(ii) Η αρχή της αναλογικότητας.

(iii) Το άρθρο 28 του Συντάγματος το οποίο προβλέπει για την Αρχή της ισότητας.

(γ) Ως προς τις περιστάσεις που περιβάλλουν το υπό εξέταση ζήτημα θα μας απασχολήσουν τα περιοριστικά μέτρα σε σχέση με άλλους χώρους/οντότητες.

Η Αρχή της Αναλογικότητας

Η Αρχή αναλύεται διεξοδικά σε νομολογία του Ανωτάτου Δικαστηρίου από την οποία θα αντλήσουμε καθοδήγηση.

Σύμφωνα με **το άρθρο 52 του περί Γενικών Αρχών Διοικητικού Δικαίου Νόμο (Ν.158(1)1999)**, το διοικητικό όργανο έχει την υποχρέωση να τηρεί την αρχή της αναλογικότητας. Κατά την άσκηση της διακριτικής του εξουσίας οφείλει να λαμβάνει υπόψη και να σταθμίζει όλα τα άμεσα στην υπόθεση συμφέροντα, και τα μέσα που χρησιμοποιεί η διοίκηση στις ενέργειες της θα πρέπει να είναι ανάλογα με τον επιδιωκόμενο σκοπό.

Επέμβαση στα ατομικά δικαιώματα, επιτρέπεται στην έκταση που είναι απαραίτητα για την προστασία του δημοσίου συμφέροντος. Σύμφωνα με το ίδιο άρθρο η διοίκηση στην επιλογή της οφείλει να αποτιμήσει μεταξύ δύο ή περισσοτέρων νομίμων λύσεων εκείνη που είναι λιγότερο επαχθής για το διοικούμενο. (αρθρ.52(3). Ως απτή εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας στην πράξη κάθε διοικητικό μέτρο της διοίκησης πρέπει να έχει αντικειμενική συνάφεια με την ίδια την υποχρέωση η οποία παραβιάστηκε αλλά και να βρίσκεται σε εύλογη σχέση με τον επιδιωκόμενο σκοπό

.

Η Αρχή της αναλογικότητας είναι και γενική αρχή του Ευρωπαϊκού Δικαίου δυνάμει του άρθρου 5(4) της Συνθήκης Εγκαθίδρυσης της Ευρωπαϊκής ΄Ενωσης. Επιβάλλεται στα κράτη μέλη να μην λαμβάνουν οποιονδήποτε μέτρο που να υπερβαίνει τα όρια του αναγκαίου και κατάλληλα απαιτούμενου σκοπού: «Σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας, το περιεχόμενο και η μορφή της δράσης της Ένωσης δεν υπερβαίνουν τα απαιτούμενα για την επίτευξη των στόχων των Συνθηκών.»

Η Αρχή της αναλογικότητας επιβάλλει, κατά την λήψη μέτρων, να λαμβάνεται υπόψη η αναλογική ισότητα και η ορθολογιστική στάθμιση συγκρουόμενων, θεμιτών, συμφερόντων.

Το ΕΔΑΔ, σε αποφάσεις του, έκρινε ότι επιβάλλεται να υπάρχει μία δίκαιη ισορροπία μεταξύ των απαιτήσεων που δημιουργεί το δημόσιο συμφέρον αφ’ ενός, και των απαιτήσεων για την προστασία των ατομικών θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Ο καθηγητής Δαγτόγλου αναφέρει ότι *«η αρχή της αναλογικότητας επιτάσσει ότι μεταξύ του συγκεκριμένου διοικητικού μέτρου και του επιδιωκόμενου νόμιμου σκοπού πρέπει να υπάρχει εύλογη σχέση. Η σχέση αυτή υπάρχει μόνον όταν το λαμβανόμενο μέτρο είναι κατάλληλο για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού (καταλληλότητα), συνεπάγεται κατ’ ένταση και διάρκεια τα λιγότερα δυνατά μειονεκτήματα για τον ιδιώτη και το κοινό (αναγκαιότητα) και, τέλος, τα συνεπαγόμενα μειονεκτήματα δεν υπερσκελίζουν τα πλεονεκτήματα (αναλογικότητα).»*. Σημειώνουμε την λέξη «ένταση».

Αλλού ο ίδιος αναφέρει: *«Ο περιορισμός, που είναι κατ’ αρχήν σύμφωνος με το Σύνταγμα, πρέπει να δικαιολογείται στη συγκεκριμένη περίπτωση από το δημόσιο συμφέρον και να τελεί σε εύλογη σχέση αναγκαιότητας προς την ειδική κυριαρχική σχέση (αρχή αναλογικότητας), που να προκύπτει από την απαιτούμενη ειδική αιτιολογία.»*

Συμπερασματικά, και σε σχέση με το υπό συζήτηση θέμα, όταν η διοίκηση λαμβάνει ενέργειες που έχουν επιπτώσεις σε ατομικά θεμελιώδη και κατοχυρωμένα από το Σύνταγμα δικαιώματα, αυτές θα πρέπει να είναι ανάλογες, από κάθε άποψη (διάρκεια, έκταση, ένταση κλπ) με τον επιδιωκόμενο σκοπό και να επιφέρουν τα ολιγότερα δυνατά μειονεκτήματα για τον ιδιώτη.

Η Αρχή της Ισότητας

Σχετικό είναι το άρθρο 28 του Συντάγματος και συγκεκριμένα τα εδάφια 1 και 2:

1. *Πάντες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου, της διοικήσεως και της δικαιοσύνης και δικαιούνται να τύχωσι ίσης προστασίας και μεταχειρίσεως.*
2. *Έκαστος απολαύει πάντων των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των προβλεπομένων υπό του Συντάγματος άνευ ουδεμιάς δυσμενούς διακρίσεως αμέσου ή εμμέσου εις βάρος οιουδήποτε ατόμου ένεκα της κοινότητος, της φυλής, του χρώματος, της θρησκείας, της γλώσσης, του φύλου, των πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, της εθνικής ή κοινωνικής καταγωγής, της γεννήσεως, του πλούτου, της κοινωνικής τάξεως αυτού ή ένεκα οιουδήποτε άλλου λόγου, εκτός εάν διά ρητής διατάξεως του Συντάγματος ορίζηται το αντίθετον.*

Ισότητα και Αναλογικότητα

Σύμφωνα με Νομολογία του Ανωτάτου Δικαστηρίου, το άρθρο 28, διασφαλίζει όχι μόνο την ισότητα ενώπιον του Νόμου αλλά και την ισότητα στην μεταχείριση των διοικουμένων από την διοίκηση. Η Αρχή της ισότητας ως προς την μεταχείριση, παραβιάζεται όταν η διάκριση δεν έχει αντικειμενική και λογική αιτιολογία. Η ύπαρξη τέτοιας αιτιολογίας πρέπει να αξιολογείται σε σχέση με τον σκοπό και επιπτώσεις του υπό συζήτηση μέτρου, λαμβανομένων υπόψη των αρχών που λαμβάνονται συνήθως υπόψη σε δημοκρατικές κοινωνίες. Κατ' επέκταση, το άρθρο 28 παραβιάζεται, όταν καθαρά προκύπτει ότι δεν υπάρχει λογική σχέση αναλογικότητας μεταξύ των μέσων που υιοθετούνται και του σκοπού που επιδιώκεται να επιτευχθεί.

Τα περιοριστικά μέτρα σε σχέση με άλλους χώρους/οντότητες

(α) Σύμφωνα με το διάταγμα παρέμειναν ανοικτά, μεταξύ άλλων:

• Όλες οι επιχειρήσεις λιανικού εμπορίου τροφίμων και ποτών (π.χ. υπεραγορές, παντοπωλεία, κρεοπωλεία, ιχθυοπωλεία, αρτοποιεία, ζαχαροπλαστεία, φρουταγορές, κάβες).

• Υπηρεσίες παροχής τροφίμων και ποτών (εστιατόρια, καφετέριες, καφενεία, μπαρ), οι οποίες δύναται να προσφέρουν κατ' οίκον διανομή και υπηρεσίες ταχείας εξυπηρέτησης από το παράθυρο.

• Τα περίπτερα και τα μίνι μάρκετ

Επίσης, όλες οι επιχειρήσεις λιανικού εμπορίου, περιλαμβανομένων και των ανωτέρω, δύναται να παρέχουν υπηρεσίες ηλεκτρονικού ή τηλεφωνικού εμπορίου με παράδοση κατ' οίκον.

(β) Ασφαλώς κάποιες επιχειρήσεις ήταν απαραίτητο να παραμείνουν ανοικτές εφόσον αφορούν θέμα επιβίωσης. Κλασικό παράδειγμα η ανάγκη για αγορά φαγητού.

Είναι επίσης αντιληπτό όμως, ότι τα μέτρα είχαν και έχουν ως στόχο την ελαχιστοποίηση της μετακίνησης και την λιγότερη δυνατή επαφή μεταξύ προσώπων. Η κοινή λογική λέει ότι κατ' επέκταση τούτου, οι αγορές θα έπρεπε να περιοριστούν στα άκρως απαραίτητα, ούτως ώστε να περιοριστεί και η εμπλοκή προσώπων, κατά το δυνατόν, στην αλυσίδα της τροφοδοσίας. Όσο λιγότερα προϊόντα πωλούνταν τόσο λιγότερα πρόσωπα θα εμπλέκονταν στην παραγωγή/αποστολή και τροφοδοσία, τόσο λιγότερα πρόσωπα θα έρχονταν σε επαφή μεταξύ τους, και κατ' επέκταση θα πετυχαίνετο καλύτερο αποτέλεσμα. Παραδείγματος χάριν, εάν ένας φούρνους πωλούσε μόνο ψωμί, γάλα και τα του ψυγείου, κατ' επέκταση, και στο εργαστήριο θα εργάζονταν πολύ λιγότερα πρόσωπα (βλέπε παράδειγμα φούρνου όπου στο εργαστήριο του προσβλήθηκαν 26 άτομα) και λιγότερα προϊόντα θα πωλούνταν στα οποία άγγιξαν διάφορα χέρια. Το ίδιο ισχύει και για τις υπεραγορές εάν πωλούσαν μόνο τα απαραίτητα. Κατ' αναλογία και οι παραδόσεις καφέ εάν δεν υπήρχαν, θα αποφεύγετο η επαφή του προσώπου που παραδίδει με πολλούς ανθρώπους, η σύναξη στο κατάστημα, στο στάδιο καβουρδίσματος κλπ. Τα παραδείγματα είναι πάμπολλα χωρίς να εισερχόμαστε καν στον χώρο των υπηρεσιών.

Τίθεται λοιπόν το εξής ερώτημα: Η αγορά οινοπνευματωδών, τσιγάρων, γλυκών και τόσων άλλων προϊόντων και τα delivery καφέ και άλλων ειδών λιανικού εμπορίου είναι άκρως απαραίτητα για την διαβίωση μας; Ασφαλώς όχι.

Δεν επιχειρηματολογώ ασφαλώς ότι έπρεπε να απαγορευθεί η πώληση των πιο πάνω. Δεν μπορείς όμως να διατηρείς δύο μέτρα και δύο σταθμά.

(γ) Για τους ορθόδοξους χριστιανούς η προσέλευση στην Εκκλησία τουλάχιστο κατά την ώρα της θείας λειτουργίας, είναι άκρως απαραίτητη, εφόσον η λήψη της Θείας Ευχαριστίας από τους πιστούς αποτελεί και τον σκοπό για τον οποίο τελείται η θεία λειτουργία*.

Η απόλυτη απαγόρευση προσέλευσης στις Εκκλησίες, στερεί από τον ορθόδοξο χριστιανό την πιο πάνω δυνατότητα, η οποία ασφαλώς δεν έχει υποκατάστατο.

Κατ' αντίθεση με την λήψη πρόνοιας για άλλες δυνατότητες (κάποιες από τις οποίες αναφέρονται πιο πάνω), μέσω του διατάγματος στερείται απαράδεχτα το

δικαίωμα του ορθοδόξου χριστιανού να εξασκήσει την πίστη του, ενώ με κατ' ανάλογα μέτρα προστασίας όπως αυτά των υπεραγορών (συγκεκριμένος αριθμός ατόμων ανά συγκεκριμένα τμ και τήρηση συγκεκριμένης απόστασης), τα οποία ασφαλώς θα πρέπει να τηρούνται, θα μπορούσε να δοθεί αυτή η δυνατότητα χωρίς δημιουργία κινδύνων για την δημόσια υγεία. Να σημειωθεί δε ότι ενώ οι υπεραγορές δεν έχουν κανένα παράθυρο, σχεδόν όλοι οι Ναοί έχουν 3 μεγάλες θύρες και ικανό αριθμό παραθύρων.

Υπάρχει σαφής παράβαση της Αρχής της Ισότητας και της Αρχής της Αναλογικότητας. Σε σχέση με το δεύτερο, ως προαναφέρεται, υπήρχε και υπάρχει τρόπος να επιτρέπεται η προσέλευση με τρόπο που να διασφαλίζεται ο σκοπός του διατάγματος χωρίς ταυτόχρονα να επηρεάζονται τα δικαιώματα των πιστών στον ακραίο βαθμό που τα επηρεάζει η απόλυτη απαγόρευση στην προσέλευση.

Λαμβάνοντας υπόψη όλα τα πιο πάνω, κατά την άποψη μου, η απόλυτη απαγόρευση προσέλευσης σε χώρους λατρείας είναι μη νόμιμη και προσκρούει στις πιο πάνω Αρχές.

Είναι άξιον μνείας ότι ο Γενικός Εισαγγελέας των Ηνωμένων Πολιτειών στις 14/4/2020, εξέδωσε ανακοίνωση σε σχέση με «Δήλωση Ενδιαφέροντος» («Statement of Interest»), που κατέθεσε σε υπόθεση κατά την ίδια ημερομηνία**. Σύμφωνα με την «Δήλωση», η απόφαση της πόλης του Greenville να επιβάλει πρόστιμο σε πιστούς που ήταν σε χώρο στάθμευσης εντός των οχημάτων τους και άκουγαν τον κήρυκα του ναού τους με κλειστά παράθυρα, ενώ επιτρεπόταν σε πολίτες να επισκευθούν drive-in εστιατόρια και να έχουν τα παράθυρα ανοικτά, συνιστούσε δυσμενή διάκριση προς τους αιτητές και τους πιστούς, κατά παράβαση του Συντάγματος.

Δημοσιεύματα προ μερικών ημερών περιέγραφαν την διαδικασία επανεκκίνησης της οικονομίας και της επιστροφής στον σύνηθες τρόπο ζωής. Προέκυπτε δε ότι η διοίκηση θα προχωρήσει χρονολογικά, με χαλάρωση των μετακινήσεων, άνοιγμα κουρείων/κομμωτηρίων/σαλονιών ομορφιάς, μικρών επιχειρήσεων, των επιχειρήσεων και στο τέλος των κινηματογράφων και χώρων λατρείας.

Θεωρώ ότι μια τέτοια ενέργεια θα οδηγήσει σε περαιτέρω παραβίαση των πιο πάνω Αρχών.

Οι Αρχές της Χρηστής Διοίκησης, επιβάλλουν όπως επιτραπεί άμεσα η προσέλευση σε χώρους λατρείας με τα απαραίτητα προστατευτικά μέτρα κατ' αναλογία του τι ισχύει για την προσέλευση στις υπεραγορές και στον κατάλληλο χρόνο, λαμβανομένων υπόψη και των δεδομένων σε σχέση με τον ιό, αλλά και το τι γίνεται σε ανάλογους χώρους, η χωρίς περιορισμούς προσέλευση.

Τέλος, μου έρχονται στο μυαλό τα μνημειώδη λόγια του Lord Atkin: *"...amidst the clash of arms, the laws are not silent. They may be changed, but they speak the same language in war as in peace."* *** Ακριβώς δε, είναι σε τέτοιες ακραίες καταστάσεις όπως αυτές που ζούμε σήμερα, που η πιστή εφαρμογή των πιο πάνω Αρχών επιβάλλεται όσο σε καμία άλλη περίπτωση.

ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ

ΔΙΚΗΓΟΡΟΣ

*Βλέπε Αγίου Νικολάου Καβάσιλα, Ερμηνεία της Θείας Λειτουργίας. Μετάφραση Αντ. Γαλίτη. Εκδόσεις Το Περιβόλι της Παναγίας, σελ. 21.: *«Έργο της ιερουργίας των θείων μυστηρίων είναι η μεταβολή των προσφερομένων δώρων σε σώμα και αίμα Χριστού. Ο δε σκοπός είναι ο αγιασμός των πιστών, οι οποίοι με τη λήψη των μυστηρίων αυτών παίρνουν την άφεση των αμαρτιών τους, την κληρονομία της βασιλείας των ουρανών και τα παρόμοια αγαθά.»*

** Περίληψη της «Δήλωσης» φαίνεται στο link https://www.justice.gov/opa/pr/attorney-general-william-p-barr-issues-statement-religious-practice-and-social-distancing-0 και ολόκληρη η δήλωση στο link https://www.justice.gov/opa/press-release/file/1268651/download

*** Liversidge v Anderson [1942] AC 206